

Юрій ЧЕРЧЕНКО (*Kuiv*)

ЗИНОВІЙ КНИШ – ІСТОРІОГРАФ УВО ТА ОУН

Зиновій Книш належить до тих людей, хто, не будучи істориком за освітою та основним фахом, зробив, однак, вагомий внесок у написання української історії ХХ ст. Замолоду він брав активну участь в українському національно-визвольному русі, а у зрілому періоді свого життя доклав чимало зусиль для написання історії цього руху. Василь Верига назвав Зиновія Книша “Нестором-літописцем УВО–ОУН міжвоєнної доби ХХ-го століття”¹. Хоча заради об’єктивності треба додати, що в деяких роботах Зиновія Книша висвітлюються також і події Другої світової війни і навіть повоєнні. Стаття Василя Вериги в ювілейному збірнику, присвяченому 90-літтю Зиновія Книша, є досі найбільш глибоким дослідженням наукової та публіцистичної діяльності історика. В тій же збірці цікаві думки стосовно творчості Зиновія Книша та його громадсько-політичної діяльності висловлені у статтях Марка Антоновича² та Юрія Бойка-Блохина³.

Марко Антонович згадував зокрема у своїй статті, що після смерті Дениса Квітковського 1979 р. Зиновій Книш мав очолити Провід ОУН, але вийшло інакше. “Один «діяч» загрозив розколом, і тоді д-р Книш відмовився від своєї кандидатури. Він відійшов від активної праці в ОУН з великою шкодою для справи”⁴. Вказані статті лише в загальних рисах висвітлюють головні напрямки історичних пошуків Зиновія Книша, адже в межах статті неможливо дати ґрунтовний і детальний аналіз написаного автором. Навіть за приблизними підрахунками він був автором чи упорядником десь понад 60-ти книг та брошур. Тому наукова та публіцистична спадщина Зиновія Книша ще чекає на всебічне дослідження. В архіві ОУН у Києві зберігаються листи З. Книша та деякі інші його матеріали, які дають можливість познайомитися з різними аспектами діяльності автора зі збереження пам’яті про учасників українського визвольного руху. Як писав уже згадуваний Василь Верига, “д-р Книш у своїх працях хотів показати прийдешнім поколінням, чим жили і як боролися молоді люди, щоб повернути Україні державну незалежність. Це він одиницький узяв на себе обов’язок ґрунтовно прослідити діяльність дорогої йому організації і тому написав про неї стільки книжок”⁵.

¹ Верига В. Зиновій Книш – літописець УВО–ОУН // У 90-ліття Зиновія Книша. – Вінніпег, 1996. – С. 72.

² Антонович М. У 90-ліття д-ра Зиновія Книша // Там само. – С. 87–90.

³ Бойко-Блохин Ю. Дещо про творчу спадщину Зиновія Книша // Там само. – С. 91–96.

⁴ Антонович М. У 90-ліття д-ра Зиновія Книша. – С. 88.

⁵ Верига В. Зиновій Книш – літописець УВО–ОУН. – С. 72.

Зиновій Михайлович Книш народився в Коломиї 16 червня 1906 р. в учительській родині. Він закінчив народну школу і класичну гімназію (1924) в Коломиї, а далі вчився в університеті у Львові, отримавши ступінь магістра у 1929 р., а в 1930 р. – доктора права і політичних наук. Після цього відбув один рік обов'язкової аплікантської практики для кандидатів адвокатури в адвокатській канцелярії в Заболотіві та у Львівському суді⁶. Ми не будемо детально зупинятися на біографії Зиновія Книша, оскільки в додатках до статті публікуємо його автобіографію. Хочеться тільки наголосити, що він долучився до українського національно-визвольного руху в 1922 р. і як бойовий референт Крайової Команди УВО на західноукраїнських землях брав участь в організації і здійсненні низки експропріаційних акцій УВО. Зокрема, 30 липня 1930 р. він разом з Юрієм Дачишиним, Миколою Максимюком і Грицем Пісецьким вчинив напад на поштовий віз під Бібркою⁷. Було захоплено приблизно 50 тис. польських злотих. Як пізніше згадував Зиновій Книш, “організаційна каса підсилася, було з чим зачинати дальшу роботу, якби все йшло по пляну”⁸. В ході цієї акції Гриць Пісецький загинув, а Зиновій Книш опинився у в'язниці. Загалом З. Книша декілька разів заарештовували за революційну діяльність. Наприклад, за вищезгаданий напад на поштовий віз його судили восени 1931 р., і вийшов він на свободу тільки в червні 1936 р. завдяки амністії.

Протягом свого життя Зиновій Книш мешкав у різних країнах Європи та Америки – Польщі, Німеччині, Австрії, Франції, Канаді. Він вільно володів кількома іноземними мовами – польською, німецькою, англійською, французькою, іспанською, що також допомагало йому в майбутньому в роботі з іншомовними історичними джерелами.

В автобіографії Зиновій Книш згадує, що ще з кінця 1920-х років він друкував статті в різних періодичних виданнях, зокрема націоналістичному журналі “Смолоскипи”. Але бойова діяльність в УВО, потім кілька арештів, загалом 5 років ув'язнення і життя під наглядом поліції після виходу з тюрми – все це не сприяло писанню статей та їх публікації. Після Другої світової війни Зиновій Книш якийсь час жив в Європі. Перебуваючи у Франції, він керував організаційною референтурою Проводу українських націоналістів (ПУН) і всі свої зусилля приділяв відновленню організаційної мережі в країнах Європи. Тільки переїхавши в січні 1949 р. до Канади, він отримав можливість присвятити себе публіцистиці та історії націоналістичного руху.

Наприкінці 1950-х років Зиновій Книш створив у канадському місті Торонто видавництво “Срібна сурма”, в якому було видано переважну більшість його мемуарних та монографічних праць, збірників документів й матеріалів з історії УВО і ОУН. Видавництво видавало щорічно 1–2 книги, і З. Книшу доводилося виконувати велетенський обсяг роботи, адже він поєднував функції автора-упорядника та редактора цих видань. Ось як писав про це Марко Антонович: “Д-р Книш виконував понад тридцять літ працю,

⁶ *Марунчак М.* Біографічний довідник до історії українців Канади. – Вінніпег, 1986. – С. 304.

⁷ *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. – Т. 1: 1920–1939. – С. 245.

⁸ *Книш З.* Дух, що тіло рве до бою...: (Юліян Головінський, Крайовий Командант УВО). – Вінніпег, 1951. – С. 143.

яку навіть в наших невідрадних умовах українського друкованого слова поза межами України виконує принаймні п'ятеро осіб. Сам він писав праці, сам передавав до друку і піклувався друкуванням, сам проводив коректуру, сам займався адміністративною працею і фінансуванням своїх видань. Покажіть мені ще одну людину в цілому українському суспільстві, яка могла б похвалитися таким досягненням, такою виконаною працею, адже ж книжки його видавництва можуть заповнити велику полицю кожної бібліотеки і стати її прикрасою”⁹.

Оглядаючи написане Зиновієм Книшем за довгі роки письменницької праці, його роботи можна поділити на чотири умовні групи. По-перше, це публіцистика, ідеологічні статті та брошури, присвячені різним політичним та суспільним проблемам. Особливу увагу він приділяв дослідженню українського націоналізму та націоналізмові взагалі як явищу, притаманному кожній нації. “Кількома доречними штрихами відзначає Ренс¹⁰, що під плащиком комунізму розвивається російський націоналізм, а в США під стилем «американізму» виростає американський націоналізм. Слушно наголошено в статті, що попри українську поразку в останній війні наш націоналізм виробив і прищепив українському суспільству ряд духово-політичних вартостей, серед яких солідаризм замість класової свідомості, ідейне самостійництво і соборництво здобули загальне визнання”¹¹. Так характеризував Юрій Бойко-Блохин статтю Зиновія Книша “Чи сумерк націоналізму?”.

У 1947–1948 рр. Зиновій Книш, перебуваючи в Європі, видав серію брошур “За що ми боремося? – Бібліотека українського націоналіста”. А вже в Канаді в 1953 р. він знову видав п'ять брошур в серії “Політична бібліотека українського націоналіста”. Головна тема цих брошур – проблеми української політичної еміграції. І в подальші роки З. Книш неодноразово звертався до написання публіцистичних праць.

До другої групи можна віднести мемуарну літературу. Тут слід наголосити, що Зиновій Книш не тільки видавав власні спогади, а ще й робив літературні записи спогадів інших людей, редагував їх і готував до публікації. Він намагався зібрати й опублікувати якомога більше інформації про історію визвольного руху в Україні, заохочував колишніх учасників цього руху писати спогади, допомагав їм у написанні та підготовці їх до публікації. Спогади Зиновія Книша як чільного діяча УВО і ОУН містять багато безцінної інформації. Наприклад, у своїх спогадах він наводить сотні організаційних псевдонімів учасників тих подій. Це має важливе значення, адже все листування та інші організаційні документи (інформаційні довідки про окремі події, звіти про роботу тощо) були закодовані, шифрувалися особи людей, географічні назви, назви установ, засобів масової інформації і т. і. Тому інколи сучасному досліднику, який знаходить в архіві нелегальні організаційні документи, буває важко їх повністю розшифрувати. А дані, наведені у спогадах Зиновія Книша, сприяють ідентифікації осіб і подій в цих документах. Згадуваний вже Василь Верига так характеризував вартість написаного

⁹ Антонович М. У 90-ліття д-ра Зиновія Книша. – С. 90.

¹⁰ Ренс – організаційний псевдонім Зиновія Книша. Свої публіцистичні твори він підписував своїм власним прізвищем або літературним псевдонімом “Богдан Михайлюк”.

¹¹ Бойко-Блохин Ю. Дещо про творчу спадщину Зиновія Книша. – С. 92.

Зиновієм Книшем: “...завдяки Зиновію Книшеві майбутній дослідник не матиме труднощів оцінити ролі УВО–ОУН в боротьбі за державну незалежність України...”¹².

До третьої групи належать збірники документів й матеріалів, опубліковані З. Книшем. Згадаймо хоча б один з таких збірників – “З таємних документів польської окупації Західної України”. У передмові до нього упорядник писав: “Так звана «блискавична війна» у вересні 1939 року змела польську державу з лиця землі так швидко, військо відступало і польська влада втікала так скоро, що не ставало часу думати про евакуацію чи знищення всіх таємних документів, щоб не попали до рук ворога”¹³. Східна частина Галичини була швидко окупована радянськими військами, і всі польські архіви опинилися в руках НКВД. А от на заході Галичини, в зоні німецької окупації, в таких містах як Самбір, Стрий, Перемишль, Ярослав українським націоналістам вдалося захопити деякі з польських архівів, бо німці або мало, або цілком ними не цікавилися¹⁴. Близько 60-ти таких документів потрапили до Зиновія Книша. Найцікавіші з них він опублікував (бо деякі документи були передруками статей з української нелегальної націоналістичної преси) у вказаному збірнику. Це були таємні документи (з грифом “довірено”) Тернопільського воєводства, які відшукали в Повітовому старостві в Заліщиках. Вони містили інформацію про УВО та ОУН і хронологічно належали до періоду 1925–1938 рр.

До четвертої групи слід віднести монографії, написані Зиновієм Книшем з приводу тих чи інших подій з історії УВО та ОУН. Особливістю цих праць є те, що автор був позбавлений можливості працювати з документами польської поліції, які зберігалися частково в радянських архівах, а також в архівах Польської Народної Республіки. Тому головним джерелом ставали матеріали, що публікувалися в польській та українській пресі під час судових процесів, а також розповіді безпосередніх учасників подій, з якими автору вдавалося сконтактуватись. Подекуди автор також використовував матеріали з повоєнних публікацій польських істориків.

Другою характерною особливістю історичних праць Зиновія Книша була їхня “партійність”, тобто висвітлення спірних моментів в історії ОУН з позиції саме ОУН-мельниківців. Наприклад, у книжці “Розбрат” він подає власну версію історії розколу ОУН в 1940 р. Звичайно, такий підхід був дещо однобоким і не завжди об’єктивним. Слушну думку з цього приводу висловив Лев Шанковський у своєму листі до Любомира Винара: “Ви пишете мені про літературу, яку можна використати для представлення історії розколу. Такої літератури *нема*. Те, що є, це партійні, односторонні з’ясування, які коли використовувати, сам одностороннім партійцем стаєш”¹⁵. Часто в цих

¹² *Верига В.* Зиновій Книш – літописець УВО–ОУН. – С. 71.

¹³ З таємних документів польської окупації Західної України / Вст. ст., пер. і пояснення З. Книша. – Торонто, 1983. – С. 5.

¹⁴ Там само. – С. 7.

¹⁵ *Винар Л.* Олег Кандиба-Ольжич у листуванні Лева Шанковського (У 100-ліття народження археолога, поета і революціонера) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 16. – Ч. 1: На пошану д-ра іст. наук, проф. С. В. Кульчицького з нагоди 70-річчя від дня народження та 50-річчя наук. пр. / Відп. ред. В. А. Смолій. – С. 160.

працях автор полемізує з істориками з бандерівського табору. Хоча треба віддати належне Книшеві – він завжди намагався в міру своїх сил залишатися об'єктивним і давати зважену оцінку роботам своїх політичних опонентів. Прикладом може послужити книга Зиновія Книша “Городок”, присвячена дослідженню однієї з найбільш відомих експропріаційних акцій ОУН – нападу на пошту в Городку 30 листопада 1932 р. У вступі Зиновій Книш схвально пише про опубліковану за кілька років перед тим книжку на цю тему Данила Чайковського з революційної ОУН-бандерівців¹⁶, яка стала фактично першою історичною розвідкою про ці події, хоча й відзначає, що “характер її – більше збірник-альманах, як історична чи політична студія”¹⁷.

Взагалі тему історії ОУН і УПА в еміграції аж до початку 1980-х років досліджували головним чином “партійні публіцисти”, в першу чергу Петро Мірчук та Зиновій Книш. Незалежні фахові історики (хіба що за винятком Івана Лисяка-Рудницького) цю тему оминали, можливо, через той самий брак джерел. На цю особливість дослідження історії українського націоналістичного руху українцями в еміграції звернув увагу у своїй статті Мирослав Небелюк¹⁸. У Радянській Україні тема українського націоналізму була забороненою для звичайних істориків, і на цій ниві плідно працювали переважно перевірені фахівці з лав КДБ та ідеологічних установ КПРС.

Зиновій Книш постійно радився з Головою ПУН Андрієм Мельником стосовно написаних праць, про що свідчить їхнє листування. До того ж А. Мельник заохочував З. Книша до популяризації діяльності ОУН усіма засобами, зокрема і публікацією відповідних книг і статей. У листі до Книша від 1 січня 1949 р. Мельник писав: “Ось цим назначаю Вас Представником Проводу Українських Націоналістів на терені Канади. До Ваших обов’язків буде належати: а) добувати моральну й матеріальну піддержку українським визвольним змаганням шляхом пропаганди визвольної боротьби, що її веде ОУН”¹⁹. У 1950 р. Зиновій Книш написав брошуру “Варшавський Договір” і переслав її рукопис Андрієві Мельнику для ознайомлення. В листі від 10 червня 1950 р. Книш пише до Мельника: “Перед кількома тижнями просив я Вас виразнішої думки про друк моєї брошури «Варшавський Договір», бо час минає а з ним і тридцятилітній реченець, і тоді може друк бути спізнений”²⁰. Андрій Мельник прочитав цю брошуру й не радив Зиновію Книшеві її публікувати з політичних міркувань. У цей час ОУН активно співпрацювала з УНРадою, на чолі якої були відомі діячі УНР Андрій Лівіцький та Ісаак Мазепа. А З. Книш був не згоден з такою політикою ПУН і навіть написав Голові ПУН, що зрікається своєї посади представника ПУН у Канаді. У своїй статті Книш критикував Варшавський договір 22 квітня 1920 р. за те, що керівники УНР погодилися на окупацію Польщею Галичини та Волині.

Ось що написав Андрій Мельник Зиновію Книшеві стосовно його брошури: “Хто з нас не погоджувався би зі змістом Вашого еляборату! Хіба ж

¹⁶ *Чайковський Д.* Білас і Данилишин. – Нью-Йорк, 1969. – 278 с.

¹⁷ *Книш З.* Городок. – Торонто, 1973. – С. 3.

¹⁸ *Небелюк М.* Зиновій Книш про убивство Голуфка на тлі зради Р. Барановського // У 90-ліття Зиновія Книша. – С. 73.

¹⁹ Архів ОУН у Києві. – Фонд Андрія Мельника. – Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949–1963). – Арк. 2.

²⁰ Там само. – Арк. 95.

можна заперечувати правду... Але виринає важне питання перед нами, яке ставлю собі я і стараюся відповісти на нього, щоби вислідом мого передумання поділитися з Вами. Чи справді буде на часі поява цієї публікації... Неоднократно вертаючи думками до цієї проблеми, я згодом прийшов до переконання, що на появу цієї праці друком ще не прийшов слушний час, що друк її треба відкласти до більше сприятливої хвилини, що не може в теперішній ситуації праця та появлятися на сторінках СУ²¹. Я дуже радий за уважливість з Вашої сторони і зрозуміння, що в політиці навіть найбільша правда може створювати не вигідну ситуацію, коли правда ця проголошена в невідходячу пору і коли замість хісна²² та порятунку принести може, при найкращих інтенціях автора, труднощі чи навіть шкоду²³. Зиновій Книш змушений був дослухатися до поради Голови ПУН. У листі від 7 липня 1950 р. він пише А. Мельнику: “Згідно з Вашим бажанням пишу до Залізняка²⁴, щоб коли ще не почав друкувати «Варшавського Договору» в найближчому числі «Самостійної України», стримався з друком і відослав мені машинопис”²⁵. Все ж таки наприкінці 1950 р. Зиновій Книш опублікував цей матеріал. У листі до Андрія Мельника від 27 листопада 1950 р. Зиновій Книш пише: “Друкую «Варшавський Договір» власним коштом, викресливши зазначені Вами місця і пропустивши деякі ядерні вислови під адресою Лівницького”²⁶.

З листування Зиновія Книша з Андрієм Мельником дізнаємося ще одну цікаву деталь. Коли на початку 1950-х З. Книш почав писати книжки з історії УВО, багато учасників подій 1920-х років у Галичині були ще живі. Він листувався з ними, з’ясовував маловідомі факти і при цьому завжди питав, яку інформацію про цих людей він може опублікувати у своїх книжках, щоби, часом, це не зашкодило їм або їхнім родичам. У квітні 1951 р. Зиновій Книш пише Андрієві Мельнику про те, що вже здав до друку книжку “Дух, що тіло рве до бою...”, присвячену крайовому команданту УВО Юліану Головінському. В листі до А. Мельника від 24 квітня 1951 р. він зазначає: “Поміщені будуть тільки такі назвища, що дали на те свій дозвіл, і такі знімки, що на те погодилися... Там хотів би я теж помістити Вашу світліну, якщо дасте на те свою згоду, з підписом означення Вашого тогочасного становища як Крайового Команданта УВО”²⁷. У відповідь Андрій Мельник в листі від 1 травня 1950 р. писав, що у нього збереглася всього одна фотографія з тих часів, “бо цілу мою збірку зрабувало у мене Гестапо в 1944 р.” (йдеться про арешт Андрія Мельника 26 січня 1944 р.). А. Мельник просив повернути йому фотографію після публікації. І далі Андрій Мельник зазначає: “Підпис під світлиною міг би бути ось який: Заступник Начального Команданта УВО і Крайовий Командант УВО в рр. 1922–1923”²⁸. Саме з таким підписом ця

²¹ Йдеться про журнал “Самостійна Україна”.

²² Тобто користі.

²³ Архів ОУН у Києві. – Фонд Андрія Мельника. – Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949–1963). – Арк. 96.

²⁴ Залізник – такий псевдонім в ОУН мали декілька осіб. У цьому випадку йдеться про Тому Лапичака, який був редактором “Самостійної України” в 1950–1955 рр.

²⁵ Архів ОУН у Києві. – Фонд Андрія Мельника. – Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949–1963). – Арк. 99.

²⁶ Там само. – Арк. 100.

²⁷ Там само. – Арк. 102.

²⁸ Там само. – Арк. 103.

маловідома фотографія Андрія Мельника і була опублікована у книжці. Але під час набору тексту очевидно було зроблено помилку – слово “Крайовий” пропущено²⁹.

У 1952 р. Зиновій Книш надіслав Андрієві Мельнику рукопис своєї книги “Дрижить підземний гук”. Прочитавши рукопис, Андрій Мельник в листі від 24 травня 1952 р. висловив авторові свої зауваження і поради. Так, звернувши увагу на те, що Зиновій Книш оприлюднив у своїй книзі багато інформації про експропріаційні акції УВО, полковник Мельник висловив таку пропозицію: “...чи не слід би в праці Вашій дещо спинитися над етичною сторінкою експропріації, належно підчеркнути, що цим шляхом УВО чи ОУН видирали в окупанта тільки дрібненьку частину грабіжі, яку довгими роками переводив окупант на українському народі дорогою податків, економічного визиску і інших здирств. Важне теж підчеркнути, що добуті з експропріації засоби не йшли на приватні, чи особисті, чи групові цілі, але служили в первочинах існуючому українському державному апаратові, зосібна його військовому секторові”³⁰.

Низка зауважень, висловлених Андрієм Мельником, стосувалася оцінки діяльності різних осіб, згадуваних у книзі, або тих, кого слід було би згадати. “На стор. 285 в рядку 11 здолини говориться про «Комітет Допомоги Політичним В’язням». Є тут нагода сплатити довг вдячності соток, може, й тисяч політичних в’язнів для голови цього Комітету – сл. п. д-ра Степана Федака. Цей довг вдячності кожного з нас наказує мені просити Вас не поминати в своїх споминах того, хто не жалів ні труду, ні часу, ні гроша продовж довгих літ, несучи поміч політичним в’язням майже до останньої хвилини свого життя”³¹.

У листі у відповідь від 30 травня 1952 р. Зиновій Книш висловлює подяку за поради, пише, як він думає ці слухні зауваження реалізувати в тексті, і наголошує на тому, як йому важко дається написання цих книжок. “Це мабуть буде остання на довший час моя праця. Нема змоги нічого видати через брак грошей. А тому не хочеться писати, бо писати я мушу тільки ночами, по заробітковій праці і всяких засіданнях. Хоч дуже хотів би я написати ще такі речі, про які ніхто краще за мене не знає і через те не міг би цього утривалити на письмі: 1. Три роки в тіні провокації (до справи Романа Барановського, роки 1928, 1929, 1930). 2. Справа Східних Торгів у Львові. 3. Опис нападу на поштовий уряд при вул. Глибокій, в якому я теж брав участь, і реабілітація тих хлопців, що його виконали. 4. Спогади з 1939–1940 року і боротьба з бандерівщиною в початках, включно з викиненням їх з організаційного льокалю в Кракові. 5. Спогади з 1941–1944 і взаємовідносини з німецькою окупацією на місцях у Галичині (Українські Допомогові Комітети, праця в самоврядуванні і т. п.). 6. Спогади з організації українського життя в Австрії (Форарльберг) після кінця війни, дуже цікаві, бо життя йшло там інакше, як в Німеччині, не було таборів і французька окупація створила зовсім інші умови... Це вимагає праці років. В сучасних умовах існування і тяжкої

²⁹ Див.: *Книш З.* Дух, що тіло рве до бою... – С. 23.

³⁰ Архів ОУН у Києві. – Фонд Андрія Мельника. – Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949–1963). – Арк. 128.

³¹ Там само.

боротьби за хліб насущний не вистане мені на те часу”³². Всі свої творчі плани й задуми, про які йдеться в цьому листі, Зиновій Книш згодом успішно виконав, усе це було написано й опубліковано. Андрій Мельник намагався морально підтримати Зиновія Книша в його праці з написання історії УВО і ОУН. У листі від 17 лютого 1954 р. він писав: “Мені тільки повитати Ваші видавничі пляни. Поділяю вповні Ваш погляд, що нашим обов’язком оставити грядучим по нас хоч сліди нашого діяння у наших Русі”³³.

З листування Зиновія Книша з Андрієм Мельником також дізнаємося, що в 1952 р. члени ПУН на пропозицію Осипа Бойдуника домовилися про те, що “всякі писання, книжки й статті на політичні теми мають бути предложені до апробати Проводу перед друком”³⁴. Зиновій Книш на це погоджувався, але тільки при тій умові, що всі члени ПУН будуть подавати для розгляду свої праці. Хоча з його листів видно, що ця ідея була йому не до вподоби. Андрій Мельник з цього приводу йому написав в листі від 24 травня 1952 р.: “Ви заторкнули в останньому листі важне питання: узгіднення наших видань. Очевидно, як і Ви, так і всі ми поділяємо думку про доцільність, а навіть конечність узгіднювання наших писань. Це засадниче устійнення наше обов’язує всіх нас без виїмку, прийдеться переводити в життя, хоч всі ми здаємо собі справу, які великі є труднощі на дорозі реалізації цього завдання”³⁵. Виконуючи рішення ПУН, Зиновій Книш пише Андрію Мельнику в листі від 27 квітня 1954 р.: “Повідомила мене сьогодні дружина, що Видавництво «Українського Голосу» в Вінніпегу погодилося друкувати мою книгу п[ід] н[азвою] «На порозі невідомого»... Машинопис у редакції лежить уже давно. До цензури ПУН вислав я другий на Ваші руки ще давніше. Не доставши досі завваг, мушу прийняти, що книжка перейшла цензуру і що її можна друкувати в такому виді, як була написана. Що пізніше, то трудніше було б вводити які-небудь зміни, і не буде певности, чи редакція тих змін допильнує. Тому я просив би Вас послати завваги чи то Ваші, чи то кого іншого уповноваженого ПУН-ом”³⁶.

Листування з різними діячами українського національно-визвольного руху, як уже зазначалося вище, було для Зиновія Книша одним з важливих джерел отримання інформації про описувані ним події. В тому ж таки листуванні з Головою ПУН Андрієм Мельником Зиновій Книш часто звертається до нього по допомогу при з’ясуванні тих чи інших маловідомих сторінок історії УВО і ОУН. Зокрема в листі від 8 серпня 1953 р. З. Книш пише про те, що нещодавно прочитав опубліковану в Лондоні в 1951 р. монографію про адмірала Вільгельма Канаріса “Chief of Intelligence”³⁷. Книш пише, що в цій роботі опубліковано фрагменти зі щоденника Канаріса, в яких йдеться про українську справу та згадується прізвище полковника Мельника. В додатку до листа він вислав передрук фрагменту тексту з монографії. Книш висловлює в своєму листі таке прохання до Мельника: “Не знаю, чи Ви но-

³² Там само. – Арк. 129–130.

³³ Там само. – Арк. 194.

³⁴ Там само. – Арк. 126.

³⁵ Там само. – Арк. 128 зв.

³⁶ Там само. – Арк. 203.

³⁷ Див.: *Colvin I. Chief of Intelligence. Was Canaris, Hitler’s Chief of Intelligence, a British Agent?* – London, 1951.

ситесь з якими плянами відносно тих справ, але якби Ви хотіли передати мені, що Вам про те відомо, я долучив би це до інших матеріалів з історії нашого руху, які збираю при всяких нагодах і від різних людей, щоб колись, коли час на те дозволить, їх використати. Зокрема йшло б про такі справи:

1. що було на речі з творенням українського уряду перед чи в часі походу німців на Польщу в 1939 році?

2. які були радіавдиції³⁸, що про них згадує уривок щоденника Канаріса, і чи хто з нас мав до цієї справи яке відношення?

3. чи наші розмови в тому часі переходили поза межі абверу, чи мусіли обмежуватися тільки до цієї останньої установи?

Очевидно, всі факти, дати й назвища дуже важні, та я не хотів би настоювати на них і залишаю Вашій оцінці, чи Ви вважали б можливим мені це дати³⁹.

У листі у відповідь від 5 жовтня 1953 р. Андрій Мельник пише про те, що, на жаль, точної відповіді з датами й прізвищами він подати не може, бо: "...архів мій з документами дотичних часів поки що недоступний. А відтворення з пам'яті цих моментів очевидно не дасть повнотного образу"⁴⁰. Разом з тим, Андрій Мельник в цьому листі розповідає в загальних рисах про свої зустрічі у вересні 1939 р. з шефом східного відділу міністерства закордонних справ Німеччини, шефом Абверу адміралом Канарісом та полковником Лягузенном. Також він згадував про радіостанцію у Пряшеві, якою користувалися українські націоналісти: "В часі війни німецько-польської і далеко до неї покористувалися ми пряшівською радіовисильнею, яка без обмежень була до нашої диспозиції і обслуговувана нашими спікерами"⁴¹.

Зиновій Книш писав листи багатьом свідкам і учасникам історичних подій, але необхідну інформацію отримати було важко, бо люди нарікали на відсутність матеріалів і небажання писати по пам'яті, бо це могло призвести до помилок, або боялися писати на папері якісь подробиці, які погоджувалися розказати тільки у приватній розмові. Ось як характеризував цю ситуацію З. Книш в листі до А. Мельника від 22 березня 1954 р.: "Як я вже Вам писав, я постановив списати події років 1939–1941⁴². Спочатку мав я в пляні зробити з того історично-документальну працю об'ємом яких 2000 сторінок. З того нічого не вийде. На кількасот листів, пригадок та ургенсів⁴³ я не дістав навіть 10% відповідей, а як дістав, то «не знаю», «не пам'ятаю», «якби ми могли устно поговорити», «не маю часу» і т. д. Звертався я теж з проханням через Вас до нашої організації, щоб допомогла так, як колись Сокирці⁴⁴. Це теж успіху,

³⁸ Тобто радіопередачі.

³⁹ Архів ОУН у Києві. – Фонд Андрія Мельника. – Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949–1963). – Арк. 178.

⁴⁰ Там само. – Арк. 185.

⁴¹ Там само.

⁴² Див.: *Книш З.* Перед походом на Схід: Спогади й матеріали до діяння Організації українських націоналістів у 1939–1941. – Торонто, 1958. – Ч. I. – 187 с.; 1959. – Ч. II. – 191 с.

⁴³ Тобто термінових нагадувань.

⁴⁴ Сокирка – псевдонім Володимира Мартинця. Очевидно, йдеться про допомогу членів ОУН при підготовці видання: *Мартинець В.* Українське підпілля. Від УВО до ОУН: Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Вінніпег, 1949. – 349 с.

як досі, не дало. Тому передо мною стала альтернатива: або зовсім закинути цю думку, або писати те, що знаю і пам'ятаю самий, у формі споминів... Рішаюся на те друге, бо краще менше, як нічого"⁴⁵. І в цьому ж листі Книш знову звертається до Мельника, щоб він відповів на низку питань з передвоєнної історії ОУН та періоду Другої світової війни. "В зв'язку з тим до Вас у мене прохання таке:

- а) які плани були в нашій організації напередодні вибуху війни?
- б) чи були якісь договорення з німцями і які?
- в) чи Ви дасте згоду покликатися на Вашого листа й подані там інформації, як відповідь на моє пересилання Вам цитату зо споминів Канаріса?
- г) що діялося в ПУН безпосередньо після закінчення другого Збору в момент вибуху війни?
- г) коли Ви виїхали до Італії і якими руководилися причинами?
- д) коли повернулися назад до Німеччини?
- е) чи пам'ятаєте дату, коли Вас конфінували (ув'язнили. – Ю. Ч.), і чи можете подати обставини, як це сталося і які були при тому розмови?
- е) як було з переговорами диверсантів⁴⁶ уже після комісії Яри-Гриб⁴⁷, коли приїздили до Вас Ленкавський і Шухевич? Був тоді якийсь ультимат, його реченець та умови?
- ж) хто остерігав про плянований атентат на Гриба?

Було б теж добре при тій нагоді висвітлити справу т.зв. повстання в Галичині, згідно бандерівської охоти на нього, в часі польсько-німецької війни"⁴⁸. На жаль, матеріали з Архіву ОУН у Києві ще досі до кінця не розібрані і відповідь Андрія Мельника на цей лист Зиновія Книша поки що відшукати не вдалося. Очевидно, цей лист був дуже інформативним.

Практично при підготовці кожної своєї книги Зиновій Книш вів активне листування з учасниками описуваних подій. В архіві ОУН у Києві у фонді Зиновія Книша зберігається окрема справа – це його листування під час написання книги "Ярослав Барановський – жертва злоби й ненависти"⁴⁹. Опрацьовуючи матеріали до цієї книги, Зиновій Книш листувався з істориком Марком Антоновичем, який добре знав Ярослава Барановського і дуже високо його оцінював. У листі до З. Книша від 22 січня 1987 р. він написав про Я. Барановського такі слова: "З тої генерації поряд з Ольжичем робив на мене найбільше враження, але в іншій ділянці – політичній, коли Ольжич у ідеологічній. За 1940 ... Славко сягав дуже глибоко і в політичній ділянці я б його поставив поряд із Андрієвським. Уже в 1942 р. висловлював думки, на які інші спромоглися вже аж за 1950-х ба й 1960-х років"⁵⁰. Також в цій справі зберігається листування Зиновія Книша з діячами різних "відламів" ОУН – Олегом Лашенком, Яковом Маковецьким, Дарією Ребет та ін.

⁴⁵ Архів ОУН у Києві. – Фонд Андрія Мельника. – Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949–1963). – Арк. 198.

⁴⁶ Йдеться про бандерівців.

⁴⁷ Гриб, Грибівський – псевдоніми Омеляна Сеніка.

⁴⁸ Архів ОУН у Києві. – Фонд Андрія Мельника. – Листування Голови ПУН А. Мельника з З. Книшем (1949–1963). – Арк. 198.

⁴⁹ Див.: *Книш З. Ярослав Барановський – жертва злоби й ненависти.* – Б. м.: Перше українське націоналістичне вид-во в Європі, 1990. – 132 с.

⁵⁰ Архів ОУН у Києві. – Фонд Зиновія Книша. – Спр.: "Листування З. Книша з приводу написання книги «Ярослав Барановський – жертва злоби і ненависти»". – Арк. 1.

В одному з листів Яків Маковецький серед іншого порадив Зиновію Книшу написати розлогі спогади про своє життя, бо до того Книш писав спогади про окремі періоди своєї політичної діяльності. На це Зиновій Книш відповів у листі від 21 вересня 1988 р.: “Спогади написати не можу, бо це вимагає дуже багато часу. Якби удалося мені їх написати, то це були б які три-чотири грубі томи, бо інакших не варто писати... Отже я обмежився до т. зв. поширеного життєпису, хоч не знаю, до чого він має бути вжитий, чи тільки на те, щоб лежав в наших архівах”⁵¹. В Архіві ОУН зберігається тільки ксерокопія цього листа й двох останніх сторінок згадуваного життєпису (повний текст життєпису складав 27 сторінок). Можливо, ці матеріали також ще будуть знайдені, але в архіві зберігається оригінал іншого документа – автобіографія Зиновія Книша, написана в червні 1984 р. Цей документ ми публікуємо в додатках до статті. Автобіографія публікується без скорочень у повній відповідності до тексту оригіналу.

ДОДАТОК

Зиновій Книш. Автобіографія

Головніші дані з мого життєпису.

Народився 16 червня 1906 року в Коломиї в учительській родині. Батько – Михайло, мати – Серафіна Кузьма.

Народну школу й гімназію скінчив у Коломиї в державній українській гімназії з українською мовою навчання 1924 року. Один рік на праві в таємному українському університеті у Львові, тільки записаний. По знесенні бойкоту польських університетів – право у львівському університеті, абсолювент (випускник. – Ю. Ч.) 1929, доктор права і політичних наук 1930. 1948 року закінчив дворічний курс французької мови у школі “Алліанс франсез” у Парижі. У гімназії займався есперантським рухом, що його коліска була в Коломиї, де виходила газета “Україна Стельо” (Зоря України) і діяло товариство українських есперантистів “Прогресо” (Поступ). Містив короткі переклади з української мови в журналі “Література мондо” (Будапешт) і “Чекосльовака Газето” в Празі. Діяльний у студентському русі, делегат на студентський з’їзд у Львові 1925 року.

У Львові належав до засновників Групи Української Націоналістичної молоді, під опіку мені віддано ремісничу групу в Товаристві “Зоря”, викладав на курсах політичної освіти, дописував до “Смолоскипів”, органу Союзу Української Націоналістичної Молоді (всього 2 числа).

До УВО належав від 16 років життя. Від 1927 року – в бойовому відділі у Львові, 1928 року і початок 1929 – підреферент для справ експроприацій у Бойовій Референтурі Крайової Команди УВО, перші три місяці 1929 року – заступав хворого Бойового Референта. Від січня 1930 року і до арештування з початком вересня 1930 – Бойовий Референт у Крайовій Команді. Арештований у березні 1929 року, вийшов на волю в червні того ж року, арештований удруге в вересні 1930 і засуджений на 8 років за приналежність до УВО¹. Політичний в’язень у тюрмах: Бригідки у Львові, Дрогобичі, у Грудзьондзі на Помор’ї. У Львові коротко, у Дрогобичі до виїзду до Грудзьондзі і в Грудзьондзі – староста українських політичних в’язнів. Вийшов на волю в червні 1936² скориставши з амністії.

⁵¹ Архів ОУН у Києві. – Фонд Зиновія Книша. – Спр.: “Листування З. Книша з приводу написання книги «Ярослав Барановський – жертва злоби і ненависти»”. – Арк. 92.

По виході з тюрми, розконспірований, діяв тільки в громадському і частинно студентському секторі у зв'язку й порозумінні з ОУН. Працював секретарем у Центросоюзі від червня 1936 до війни 1939 року. Арештований разом з усіма колишніми політв'язнями у липні 1939, вийшов на волю аж коли німці підійшли під Львів.

По приході большевиків відразу подався на захід через Перемишль, табір для втікачів у Коросні, Пештяни у Словаччині (там збирались колишні політичні в'язні), Відень до Кракова. Делегат від ПУН до заокеаня, на час війни доїхав тільки до Югославії і вернувся, коли Італія вступила в війну, замкнувши можливість переїзду до Америки. У Кракові працював начальником канцелярії Українського Центрального Комітету з проф[есором] Кубійовичем на чолі до вибуху німецько-большевицької війни (на моє місце прийшов потім д[окто]р Мирон Коновалець). Член ПУН від літа 1940 року до 1974, Генеральний Суддя ОУН від 1974 до 1978. Після вибуху німецько-большевицької війни інтернований у поліційній школі в Рабці коло Кракова, вийшов 1 листопада і вернувся до Львова. Якийсь час працював, для прикриття, секретарем “Народної Торгівлі”. Потім посадник міста Калуша до осені 1942 року, опісля – керівник самоврядування в золочевській окрузі (колишні повіти золочівський, брідський і перемишлянський) до кінця січня 1944. Зв'язок з полк[овником] Сушком до його смерті в січні 1944, потім з Ольжичем. Завдання: спершу голова підготовчої комісії для III ВЗУН, а коли це через обставини показалося неможливе – працював над різними темами, з них найдовше над проектами адміністрації України у трьох можливих варіантах на випадок зміни ситуації. На другу еміграцію подався в лютому 1944 до Кракова, потім до Австрії. Плянований переїзд до Швейцарії не вдався тому, що арештовано Ольжича заки встиг він зібрати й передати клички на пограниччі Німеччини і Швейцарії. Залишився у містечку Мельк під Віднем до наближення большевиків, звідти поїхав до міста Дорнбірн у Форарльбергу над швейцарською границею і там заскочив мене кінець війни.

По приході французької армії був головою українського комітету в Дорнбірні, потім головою комітету цілої провінції з осідком у Брегенці, а на кінець – представником української групи в “Суспільній службі переселенців” при Військовому Французькому командуванні до червня 1946. Тоді виїхав до Парижу і там був працівником у канцелярії Греко-католицької місії для українців Західньої Європи до кінця 1948 року. В тому часі став провідником західньо-європейського терену поза Німеччиною, зорганізував Тереновий Провід³ в Англії і Франції, делегатури в Бельгії, Італії, Швейцарії, зв'язкових в Іспанії і Туреччині. Проводив III ВЗУН у Мюнхені.

В січні 1949 року виїхав до Канади, зорганізував Тереновий Провід у Вінніпегу і вів справи до 1952 року. З уваги на незручність бути одночасно Тереновим Провідником і Секретарем KE УНО⁴ (обраний на Крайовій Конференції з початком липня 1949 року, перебираний 1950, 1951 і 195⁵ року) при нагоді приїзду інж[енера] Бойдуника до Канади переніс Тереновий Провід до Монреалю. В січні 1953 року виїхав до Торонто і тут працював у кооперативі годівельників свиней до переходу на пенсію 1972. В тому часі був членом Теренового Проводу кілька років, а по смерті д[окто]ра Вассіяна⁶ – Представником ПУН на американський континент на випадок вибуху війни і пірвання зв'язків з Європою. У 1963 році – з доручення ПУН щось у роді координатора Теренових Проводів Канади й ЗСА⁷, відбував наради з провідниками, зорганізував три спільні конференції обох проводів, стояв у постійному контакті з тими проводами аж до смерті Голови ПУН полк[овника] Мельника⁸. Проводив V ВЗУН у Німеччині⁹, був головою підготовчої Комісії VI ВЗУН у Лондоні¹⁰

Зиновій Книш – історіограф УВО та ОУН

і VII ВЗУН у ЗСА¹¹. Від 1965 (листопад) до ВЗУН у Клівленді 1978 року – Перший Заступник Голови ПУН.

У суспільному секторі займав різні другорядні становища, щоб не поривати зв'язку з тим сектором, звичайно на постах члена контрольної комісії УНО, “Нового Шляху”¹² чи “Українського Визвольного Фонду”¹³.

Дописував найперше до підпільних видань у Львові, у Парижі видавав місячну бібліотечку циклостилними випусками п[ід] н[азвою] “За що ми боремося”, опісля стало дописував довгі роки до “Українського слова”¹⁴ в Парижі і до “Нового Шляху”, редагував два роки “Самостійну Україну” в Чикаго. Зорганізував власне видавництво “Срібна Сурма” і випустив у ньому кількадесят книжок і брошур (список при кінці книжки “Один рік у Червоній Армії”) до 1983 року. Зредагував Ювілейний збірник на честь полк[овника] Андрія Мельника (“Непогасний огонь віри”¹⁵), збірник у 50-річчя УСГ (“За честь, за славу, за народ!”)¹⁶, двотомний збірник у 50-річчя УНО¹⁷ і збірник ОУК¹⁸ у її 50-річчя.

Виголосив багато доповідей на різні суспільні, політичні й історичні теми в Канаді й Америці.

Цей життєпис доведений до половини 1984 року і до кінця 78 року мого життя¹⁹.

Зиновій Книш

П. С. До використання у якнайскромнішій формі після моєї смерті. Якби я помер і похорон відбувся б на американському континенті, прошу не повідомляти окремо моєї родини, а якби не зважаючи на те, вона прибула на похорон, прошу передати, що я не бажаю собі, щоб брала в ньому участь і сподіваюся, що пошанує моє останнє бажання.

Завіщання лежить в адвоката Р. Костюка, виконавцем його є бібліотекарка УНО Неля Наконечна.

[Червень 1984 р.]

Архів ОУН у Києві. – Фонд Зиновія Книша. Оригінал, машинопис. (Документ надруковано на звороті аркуша з бланком: “Товариство Української Опери Канади”. Підпис поставлено рукою кульковою ручкою).

КОМЕНТАРІ

1. За інформацією Петра Мірчука, Зиновія Книша судили восени 1931 р. і засуджений він був до 6 років тюрми. Див.: *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. – Т. 1: 1920–1939. – С. 246.
2. У документі помилково стоїть дата “1960”.
3. Йдеться про Тереновий провід ОУН Андрія Мельника.
4. КЕ УНО – Крайова езекутива Українського національного об’єднання Канади.
5. Остання цифра, на жаль, не вмістилася на аркуші.
6. Юліян Вассиян помер у Чикаго (США) 3 жовтня 1953 р.
7. ЗСА – З’єднані Стейти Америки (США).
8. Андрій Мельник помер у лікарні м. Кельн (ФРН) 1 листопада 1964 р. і похований у Люксембурзі.
9. V ВЗУН відбувся в Німеччині з 19 по 25 липня 1964 р.
10. VI ВЗУН відбувся в Лондоні у 1965 р.
11. VII ВЗУН відбувся в Детройті (США) у 1970 р.

12. “Новий Шлях” – українська газета-тижневик у Канаді, орган УНО Канади.
13. Український Визвольний Фонд (УВФ) – організація, створена членами Української Стрілецької Громади Канади для допомоги визвольному рухові, зокрема Начальній команді УВО та українським політичним в’язням. Фонд було засновано 1932 р., а 1935 р. проф. Тиміш Павличенко розробив проект його статуту, що передбачав діяльність бойового фонду УВО як окремої організації з постійним членством та суворим організаційно-громадським контролем. Організацію вирішили назвати Одноцентовий фонд (англ. – Penny Fund). Згодом її перейменували на Український визвольний фонд. Одноцентовим фонд було названо тому, що члени УСГ і прихильники добровільно оподаткували себе одним центом денно. Детальніше див.: *Книш З. Тихий ювіляр (З приводу недалекого 50-річчя УВФ) // Новий шлях.* – Вінніпег, 1981. – Ч. 42. – 29 вересня.
14. “Українське слово” – українська газета, тижневик. Виходила з 1933 р. в Парижі (у жовтні–грудні 1941 р. – в Києві). З 1992 р. знову виходить у Києві.
15. Див.: *Непогасний огонь віри: Збірник на пошану полковника Андрія Мельника, Голови Проводу українських націоналістів.* – Париж, 1974. – 763 с.
16. УСГ – Українська Стрілецька Громада. Див.: *За честь, за славу, за народ!: Збірник на золотий ювілей Української стрілецької громади в Канаді 1928–1978.* – Торонто, 1978. – 639 с.
17. На шляху до національної єдності. П’ятдесят років праці Українського Національного Об’єднання Канади. 1932–1982: Ювілейний збірник. – Торонто, 1982. – Т. 1. – Ч. 1, 2.
18. ОУК – Організація Українок Канади ім. Ольги Басараб. Див.: *На службі рідного народу: Ювілейний збірник Організації українок Канади ім. Ольги Басараб у 50-річчя існування.* – Торонто, 1984. – Ч. 2: 1956–1980. – 520 с.
19. Зиновій Книш помер 14 листопада 1999 р.

Юрій Черченко (Київ). **Зиновій Книш – історіограф УВО та ОУН.**

У статті йдеться про історика Зиновія Книша, який опублікував десятки праць, присвячених історії УВО та ОУН. У додатках до статті вміщено автобіографію З. Книша.

Ключові слова: Книш, УВО, ОУН, Архів ОУН.

Юрій Черченко (Київ). **Зиновій Кныш – историограф УВО и ОУН.**

Статья посвящена Зиновию Кнышу, опубликовавшему десятки работ, посвященных истории УВО и ОУН. В приложении к статье помещена автобиография З. Кныша.

Ключевые слова: Кныш, УВО, ОУН, Архив ОУН.

Yurii Cherchenko (Kyiv). **Zynovii Knysh – a Historian of the Ukrainian Military Organization (UVO) and the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN).**

The article is devoted to the historian and politician Zynovii Knysh. He wrote a lot of works about the history of the Ukrainian Military Organization and the Organization of Ukrainian Nationalists. Knysh’s curriculum vitae is published in the supplement to the article.

Key words: Knysh, UVO, OUN, archive.